

Grzegorz Żuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Komunikowanie się z publicznością w muzeum literackim

W czasach dominującej kultury obrazkowej coraz trudniej zainteresować, zwłaszcza młodego odbiorcę, czytaniem książek, w szczególności lekturą utworów literackich¹. Nauczanie i uczenie się literatury w czasach coraz mocniejszego wypierania słowa przez obraz stało się niemałym wyzwaniem, tym bardziej ważne jest, aby współgrające z programem szkolnym, uzupełniające nauczanie literatury odbywało się w miarę możliwości np. w muzeum literackim, w autentycznym miejscu związanym z pisarzem. Wizyta w tego typu muzeum jest jednym ze sposobów uprzystępniania, zwłaszcza młodym czytelnikom, twórczości literackiej. Uczeń uzyskuje w ten sposób niewątpliwie korzyści, poznaje dom twórcy, a dzięki temu wyobrażenie o atmosferze pracy, aurze towarzyszącej artyście w działaniach twórczych.

Dla zwiedzających ważne jest, aby czas poświęcony na wizytę w muzeum był dobrze wykorzystany, zarówno w sferze wrażeń estetycznych, jak również wiedzy. Nowe metody w dziedzinie edukacji muzealnej zakładają aktywny emocjonalnie i intelektualnie udział zwiedzających w poznawaniu ekspozycji, zgodnie z zasadą „nauczanie przez działanie” oraz przyswajania treści/elementów wiedzy naukowej dzięki udziałowi emocji, przeżyć, wrażeń. Istnieje jeszcze jeden ważny czynnik, który składa się na ogólny pożytek z wizyty w muzeum, a jest nim wysoki autorytet i społeczna odpowiedzialność muzeów za „przekazywani[e] pewnych uniwersalnych treści”², ogólnoludzki dialog poprzez sztukę i literaturę.

Z pewnością łatwiej jest zaciekawic publiczność spacerem po salach ekspozycyjnych, gdzie dominującym środkiem przekazu jest obraz (w postaci trójwymiarowego eksponatu, obrazu lub zdjęcia, ewentualnie filmu), a słowo pojawia się przede wszystkim w formie mówionej, w narracji przewodnika, nie zmusza zwiedzających do koncentracji na tekście, jest dopełnieniem warstwy wizualnej, elementem opowieści, w której nacisk jest położony na obraz – formę bardziej

¹ Z raportu ogłoszonego przez polską Bibliotekę Narodową wynika, że w roku 2010 44% Polaków miało przynajmniej jednokrotny kontakt z książką, wliczając w to, oprócz literatury pięknej, także albumy, poradniki, encyklopedie i słowniki oraz e-booki. Dla porównania, we Francji wskaźnik ten wyniósł 69%, a w Czechach – 83%. Dużo mniejszą grupę stanowią autentyczni czytelnicy. Za takich uważa się osoby, które w ciągu roku przeczytały sześć lub więcej książek – jest ich w Polsce 12%, a np. we Francji – 35%. W przypadku polskich uczniów w wieku 15–19 lat wskaźnik ten wynosi 17%. Por.: R. Chymkowski, *Wylączeni z kultury pisma. Komentarz do społecznego zasięgu książki*, Warszawa 2010, s. 1, (mps).

² A. Rottermund, *Problemy muzealnictwa w świecie współczesnym*, „Opuscula Muscalia. Zeszyty Naukowe UJ” 1991, t. 5, s. 31.

atrakcyjną i mniej angażującą. Odnalezienie się wśród muzealnych dekoracji jest jakby dotknięciem człowieka, który żył i tworzył, a obecnie komunikuje się z odbiorcą ponad miejscem i czasem.

Muzeum literackie jest powołane, aby gromadzić pamiątki po pisarzach, chronić je, popularyzować wiedzę o twórcy i jego czasach oraz kształtować wrażliwość estetyczną i poznawczą, korzystając ze zgromadzonych eksponatów, stanowiących część narodowego dziedzictwa kulturowego. W muzeum literackim możemy spotkać różnego typu pamiątki–eksponaty, a należą do nich:

- a) rękopisy utworów literackich, ale też artystyczne wytwory pisarza (np. rysunki, grafiki, obrazy czy rzeźby),
- b) korespondencja pisarza,
- c) recytacje własnych utworów oraz inne wypowiedzi audio i/lub video,
- d) oryginalne wydania utworów opublikowane za życia pisarza oraz po jego śmierci,
- e) opublikowane przekłady utworów pisarza na języki obce,
- f) materiały ikonograficzne, np. zdjęcia, portrety,
- g) prywatny księgozbiór pisarza,
- h) dokumenty i rzeczy osobiste pisarza oraz jego bliskich (rodziny, współdomowników itp.).

Muzeum, przemawiając słowem, ale też eksponatem: piórem, maszyną do pisania, zdjęciem czy portretem twórcy, codziennym jego otoczeniem, jest naturalnym pomocnikiem nauczyciela w edukacji literackiej. Każdy oryginalny przedmiot pozwala na dotknięcie przeszłości, na wytworzenie emocjonalnej bliskości z osobą pisarza:

przedmioty należące kiedyś do pisarzy, które nawet jeśli wg obiektywnych kryteriów nie są zabytkowe lub wartościowe artystycznie, to posiadają walor niepowtarzalności i wywoływania przeżyć emocjonalnych poprzez swój związek z postacią konkretnego artysty³.

Powstała w ten sposób niepowtarzalna aura ma szansę twórczo oddziaływać na wyobraźnię ucznia, poszerzać i utrzymywać wiedzę. Nawet jeśli muzeum nie jest utworzone w autentycznym miejscu, to obecność na ekspozycji przedmiotów bliskich pisarzowi, rękopisów jego dzieł, możliwość wysłuchania jego głosu, obejrzenie filmu, daje namiastkę poznania klimatu, w jakim żył i pracował.

W muzeach literackich zazwyczaj organizowane są dwa rodzaje wystaw. Pierwszą z nich możemy określić jako tradycyjną, bowiem wykorzystuje tylko, albo przede wszystkim, oryginalne przedmioty związane z osobą twórcy i nie różni się specjalnie od wystaw organizowanych w różnych typach muzeów.

Wystawę taką można spotkać np. w jednym z najstarszych na ziemiach polskich⁴, a najstarszym na Lubelszczyźnie, muzeum literackim (rok powstania: 1928), jakim jest Muzeum Stefana Żeromskiego w Nałęczowie. W autentycznym

³ E. Szymańska, *Funkcja edukacyjno-wychowawcza muzeów literackich w nauczaniu języka polskiego*, [w:] *Muzea a nauczanie i wychowanie*, red. J. Durko, J. Konar, P.M. Unger, Warszawa 1989, s. 42.

⁴ Tytuł najstarszego w Polsce muzeum literackiego należy do Muzeum Jana Kasprówicza na Harendzie w Zakopanem, powstało w roku 1927.

domu pisarza, którego budowę sam zlecił i nadzorował, znajduje się oryginalne wyposażenie jego pracowni, m.in. meble (kanapa, fotele, krzesła, rzeźbiony stół, biblioteczka z książkami oraz biurko), portrety pisarza oraz jego syna Adama, płaskorzeźby portretowe Żeromskiego i jego żony Oktawii, kolekcja listów Oktawii i Stefana oraz pamiątki po rodzicach pisarza: makatka wyhaftowana przez matkę pisarza oraz zegar ścienny należący do ojca, a także pamiątki po zmarłym synu: mundur skautowski, narty i czekany, przybory szkolne, podręczniki, zeszyty z wypracowaniami. Całość zaaranżowana tak, abyśmy mieli wrażenie czasowej tylko nieobecności pisarza.

Fot. 1. Wnętrze Chaty – Muzeum Stefana Żeromskiego w Nałęczowie

Drugi typ wystaw jest właściwy tylko muzeom literackim. Polega na stworzeniu inscenizacji, która oprócz zaprezentowania biografii pisarza w kontekście jego epoki ma przekazać również „nastrój, symbole, metafory, bogactwo znaczeń i problemów zawartych w jego dziełach”⁵. U podstaw takiej koncepcji wystawiennej leży przekonanie, że utwór literacki może być traktowany jako dzieło sztuki, zawierające zarówno elementy plastyczne czy muzyczne, jak też teatralne.

Bliskie związki malarstwa i poezji dostrzegano już w czasach starożytnych, pisał o tym Horacy w *Liście do Pizonów*:

Jak obraz jest poezja: ów, gdy staniesz bliżej,
bardziej ci się podoba, inny z oddalenia;
ten półmrok lubi, tamten potrzebuje światła,

⁵ E. Szymańska, *op. cit.*, s. 43.

Chociaż w rozważaniach o sztuce poetyckiej już od początków XIX wieku kładziono nacisk bardziej na ekspresję twórczą i wyobrażnię niż na naśladowanie natury, to świadomość sąsiedztwa literatury i plastyki potwierdza zarówno praktyka pisarska, jak też jej krytyczna analiza i interpretacja. Pisze o tym Mario Praz w książce *Rzecz o powinowactwie literatury i sztuk plastycznych*: „Podczas gdy malarze usiłowali rywalizować z pisarzami w psychologicznym interpretowaniu wyobrażonych na płótnie istot ludzkich, pisarze ze swej strony dążyli w swoich opisach do uzyskania efektów malarskich”⁶. Pokrewieństwa nie przekreślają różnych dróg, jakimi podążają twórcy: „Malarz i poeta używają odmiennych środków wyrazu, ale można skonstatować paralelizm tak przekazu, jak i smaku”⁷.

Już od czasów starożytnych literaturę i sztukę łączy *ekfraz* (z gr. *ékphrasis* = dokładny opis). Początkowo oznaczano w ten sposób figurę retoryczną⁸, której rola polegała na dokładnym opisywaniu rzeczy, niekoniecznie dzieł sztuki. Później funkcjonowała już jako samodzielny gatunek literacki, będący opisem wytworu artystycznego (obrazu, rzeźby lub budowli). Przykładami współczesnej ekfrazy mogą być chociażby: wiersz Wisławy Szymborskiej *Kobiety Rubensa*, odwołujący się do różnych obrazów tego malarza, Stanisława Grochowiaka *Ikar* (*Pejzaż z upadkiem Ikara* Petera Bruegla) czy Adama Zagajewskiego *Widok Delft* (*Widok Delft*, Johannes Vermeer van Delft).

W twórczości polskich pisarzy znajdujemy przykłady zainteresowań innymi formami ekspresji twórczej. Cyprian Kamil Norwid, Stanisław Wyspiański czy chociażby Bruno Schulz mieli pasje artystyczne daleko wykraczające poza tworzywo słowne, byli uosobieniem idci korespondencji sztuk. Wspomniany już Stefan Żeromski namalował dwa obrazy olejne, eksponowane w nałęczowskim muzeum: *Widok z okna chaty* oraz ilustrację do noweli *Rozdziobią nas kruki, wrony*.

Pomysł eksponowania utworów plastycznych w muzeum literatury przedstawił Jan Parandowski w liście przesłanym (prawdopodobnie) na ręce prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego 28 czerwca 1939 r. Postulował w nim utworzenie muzeum literatury w pałacyku przy ul. Mokotowskiej w Warszawie, należącym niegdyś do Józefa Ignacego Kraszewskiego. Proponował m.in. zgromadzenie w osobnej sali dzieł plastycznych, „które wyszły spod pędzla lub dłuta naszych pisarzy”⁹. Sam pomysł zebrania tego rodzaju dzieł pojawił się u Parandowskiego już wcześniej, pisał bowiem: „Myślałem (i nie porzucam tej myśli) o urządzeniu wystawy rzeźb, płócien, rysunków pisarzy polskich; byłby to zespół obiektów bardzo interesujący, a taka ekspozycja zorientowałaby nas, co z niej można uzyskać dla muzeum literatury”¹⁰. Chociaż pomysł pisarza z oczywistych względów (wybuch II wojny światowej) nie doczekał się realizacji, to po raz kolejny w historii zwrócił uwagę na problematykę literackiej korespondencji sztuk.

⁶ M. Praz, *Mnemosyne. Rzecz o powinowactwie literatury i sztuk plastycznych*, przeł. W. Jekiel, Gdańsk 2006, s. 110.

⁷ *Ibid.*, s. 38.

⁸ Por.: R. Webb, *Ekphrasis, imagination and persuasion in ancient rhetorical theory and practice*, Surrey 2009.

⁹ J. Parandowski, *Muzeum literatury*, list opublikowany w: „Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza”, 2008, nr 14, s. 364.

¹⁰ *Ibidem*.

Początki wystaw *stricte* literackich, sięgające połowy XX wieku, były związane z koniecznością zorganizowania wystawy w nowopowstałym Muzeum Literatury, w przestrzeni kamienicy przy rynku na warszawskiej starówce, z którą nie był związany żaden pisarz. Kustosze muzeum świadomie zrezygnowali z tworzenia fikcyjnego gabinetu Adama Mickiewicza i zainscenizowali opowieść o życiu i twórczości poety z wykorzystaniem pozostałych po nim pamiątek. Tak narodziła się wystawa pt. „Adam Mickiewicz 1798–1855”.

Ekspozycja ukazuje poetę, jego rodzinę oraz ludzi ze środowiska twórcy, także prowadzoną przez niego działalność polityczną oraz twórczość literacką. Na wystawie zaprezentowano ponad 500 eksponatów, a wśród nich m.in. rękopisy Mickiewicza, autograf *Grażyny*, karta *Pana Tadeusza*, fragmenty korespondencji pisarza, pierwsze wydania jego utworów. Niezwykle cenne są też pamiątki po Mickiewiczu, jak np. kufer podróżny, obrazek z domu w Nowogródku, meble z gabinetu w Paryżu, zdjęcia i portrety rodzinne. Ekspozycja składa się z sześciu części:

- Nowogródek–Wilno, 1798–1829,
- Rosja, 1824–1929,
- Niemcy–Włochy, 1829–1831,
- Paryż–Lozanna, 1832–1855,
- Francja, 1842–1855,
- Konstantynopol, 1855.

Elementem spajającym całość są cytaty, które sprawują jednocześnie funkcję przewodnika po wystawie. Ekspozycja biograficzna poświęcona Adamowi Mickiewiczowi jest nie tylko układem eksponatów w określonym porządku, ale ukazuje konteksty epoki, w której przyszło żyć wieszczowi, prezentuje ilustracje idci, którym służył.

Literacka metoda wystawiennicza jest odwołującą się do emocji zwiedzających swego rodzaju inscenizacją słowno-plastyczną, na którą składają się, oprócz fragmentów dzieł literackich, także: kostiumy, rekwizyty, manekiny, wielkie powiększenia fotograficzne, światło i dźwięk. Obiekty *stricte* muzealne, chociaż z muzealniczego punktu widzenia najważniejsze, stanowią jedynie wizualne uzupełnienie przestrzeni ekspozycyjnej. W ten sposób w muzeum urzeczywistnia się idea korespondencji sztuk, która w „świątyni Muz” jest jak najbardziej u siebie.

Literacka metoda ekspozycji zbiorów muzealnych wyznaczyła pewne standardy postępowania przy tworzeniu ekspozycji literackich w Polsce. Jednym z przykładów jest wystawa „Między Arkadią a Apokalipsą” poświęcona twórczości Józefa Czechowicza w lubelskim muzeum literackim jego imienia, przygotowana według scenariusza Ewy Łoś. Celem ekspozycji jest „ukazanie najbardziej istotnych tematów i motywów, pojawiających się w twórczości Czechowicza, a także ich plastyczna i przestrzenna interpretacja”¹¹. Prezentacja zachęca do bliższego zapoznania się z dorobkiem literackim największego poety związanego z Lublinem, „do wędrówki w świat jego poetyckiej wyobraźni”¹². Jak każda literacka wystawa muzealna jest i pewnym wyborem, i określoną interpretacją twórczości, która opiera się na funkcjonujących w obiegu naukowym próbach zrozumienia

¹¹ Józef Czechowicz 1903–1939. *Poeta i muzeum jego imienia*. Informator, Lublin 2003.

¹² *Ibidem*.

istoty literackich zmagania Czechowicza, jego wizji świata i człowieka, m.in. interpretacji zaproponowanej przez najwybitniejszego znawcę jego twórczości – Tadeusza Kłaka w eseju *Między Arkadią a katastrofą*¹³.

Fot. 2. Wystawa „Między Arkadią a Apokalipsą” w Muzeum im. Józefa Czechowicza w Lublinie

Józef Czechowicz namiętnie fotografował Lublin, szkicował piórkiem pocztówki, czerpał inspiracje, przeglądając teki z reprodukcjami obrazów, pisał recenzje z wystaw sztuki, wykazując się nieprzeciętną znajomością tajników pracy artysty plastyka. Nawet swoje sztandarowe dzieło, czyli *Poemat o mieście Lublinie*, zrealizował w formie słuchowiska radiowego z wykorzystaniem efektów dźwiękowych i muzycznych. Na wystawie w muzeum jego imienia w Lublinie znajdują się rękopisy utworów określanych jako „muzyczne”: *Muzyka ulicy Złotej, to na skrzypcach, Nienazwane – niejasne, Rymy pobożne* czy *Kompozycja*, do którego to wiersza dołączył zapis nutowy.

Wystawa literacka jest swego rodzaju komunikatem sformułowanym przez jej autora, skierowanym do publiczności muzealnej. Oprócz elementów wiedzy naukowej, dotyczącej biografii pisarza czy informacji na temat stworzonych przez niego dzieł, zawiera również interpretację twórczości bohatera. Autorzy wystaw literackich mają przed sobą niezwykle trudne zadanie, dokonać modelowej „wizualnej interpretacji literackiego świata”¹⁴. Podobnie jak reżyser „szkolnej” wersji

¹³ T. Kłak, *Między Arkadią a katastrofą*, „Przegląd Humanistyczny” 1970, nr 4.

¹⁴ E. Szumańska, *Krótko o wystawie*, [w:] *Joseph Conrad. Twix Land and Sea – Między lądem a morzem*. Katalog wystawy w 150. rocznicę urodzin pisarza, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, 2007, s. 15.

przedstawienia teatralnego czy ekranizacji utworu literackiego, także autor wystawy ma zobiektywizować, niejako więc uśrednić/wypośrodkować, oczekiwane efekty odbioru, tak, aby zawierały elementy podobne/porównywalne u różnych uczestników muzealnego spotkania.

Jednak należy wziąć pod uwagę fakt, że wizja życia i twórczości zawarta w utworach literackich, listach i innych dostępnych źródłach podlega w procesie tworzenia wystawy literackiej swego rodzaju konkretyzacji, a ta z założenia jest zjawiskiem jednostkowym, indywidualnym. Dokonuje się w pierwszej kolejności w autorze wystawy i w tej postaci jest przekazywana muzealnym odbiorcom, u których pojawiają się myśli i refleksje zależne osobno od każdego człowieka z jego wrażliwością, doświadczeniami, typem wykształcenia. Odbiorca ma kontakt z interpretacją, z pewnym punktem widzenia, który może, ale nie musi, odzwierciedlać jego postrzeganie świata.

Słabszym punktem tej metody wystawienniczej jest też możliwość utraty przez zwiedzających czujności i nieodróżnianie tego, co realne i rzeczywiste (eksponaty muzealne) od tego, co jest na wystawie jedynie symboliczne. Relacje między różnymi rodzajami elementów wystawy nie powinny zakłócać percepcji widzów, aby wiedza zdobyta dzięki obejrzeniu ekspozycji rozdzielała oraz rozróżniała wątki faktograficzne i interpretacyjne.

W nauce o literaturze słowo *ekspozycja* oznacza „sytuację zarysowaną w punkcie wyjścia fabuły literackiej, dramatycznej czy filmowej, zapoznającą czytelnika (lub widza) z głównymi postaciami, konfliktami i problemami utworu”¹⁵. Muzealna wystawa literacka może stanowić inspirację dla widza zapoznanego wstępnie z postacią pisarza i problematyką jego twórczości, może go skłonić do refleksji, przemyśleń, do bardziej dogłębnego poznania siebie i świata wokół. Inspirację, która swoją obrazowością, konkretnością stanowi doskonały punkt wyjścia z określonego miejsca w przestrzeni, jakim jest muzeum literackie, w świat naszych myśli i naszej wyobraźni, może stać się początkiem pasjonującej przygody.

¹⁵ *Słownik terminów literackich*, red. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Warszawa 2005, s. 123.

Grzegorz Żuk

Exhibition in a literary museum as a form of communication

Summary

The article takes up the theme of exhibitions in literary museums and their function in the process of communication with the public. In this type of museums we usually encounter two types of exhibitions: traditional, in which the original objects associated with the author are mainly used and the so-called literary, which is about creating a production whose aim is to pass also the symbolism, the richness of meanings and issues contained in the writings. The combination of literature, fine arts, and sometimes also other forms of art within one exhibition refers to the idea of correspondence of arts. This type of exhibition is a kind of message addressed to the audience of the museum which in addition to biographical information includes also interpretation of the writings. Watching this kind of exhibition, however, it is necessary to distinguish between the real items (museum exhibits) and symbolic, interpretative ones.